

KİTAP İNCELEMESİ

Ümit Hassan (2001), **Osmanlı – Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye** (İstanbul, İletişim Yayınevi, 243 s.)

Ümit Hassan'ın yeni kitabı "Osmanlı — Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye", çok kapsamlı bir süreci mümkün olduğunca dar bir formatta (243 sayfada) ele almaktadır. "Sunuş"unda "Merâmı ve maksadını" iki sayfalık bir cümlede harf-ı raplarla dile getirirken, konunun yalnızca kapsamlı değil, aynı zamanda karmaşık ve belirsizliklerle dolu olduğunu da okuyucuya ta baştan bildirmek niyetindedir. Çabaları, "sadece, Osmanlılık'ın vücut buluşunun gerisinde yatan dinamiklerin en eskilerinin araştırılması zorunluluğuna 'inanmaktan' kaynaklanmamakta, bu ilk sebeplerin Doğuş konusundan (ve sorunu) başka, 'imparatorluk'a kadar süren (ve yokedilmelerine çalışılan, önemli ölçüde yok olan) bir mahiyet arzetmelerinden ötürüdür, ve yine, Örf-ü Sultanî'nin (Kanun-i Osmanî) *hem töre ve yasak'a dayandığını hem de dayanmadığını* göstermeye çalışmak zaruretiyle birleşmektedir". Daha kitabın hemen başında, Hassan'ın kitap boyunca işleyeceği iki temel öğeyi görürüz işte.

Öncelikle, daha önceki kitabında yaptığı gibi (bak. *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, 2. Baskı, Alan Yayınları 2000), en "eskilere" kadar gitmeyi gerekli sayar Hassan. Farklı disiplinlerin harmanlanmasıyla, bir ölçüde yanıtlardan daha önce soruların oluşturulacağı bir zeminin elde edilmesi, bu bağlamda yazarın temel kaygısıdır. Okuru rahatlatmak ve huzura erdirmekten ziyade, her türlü huzursuzluğu kıskırtacak bir strateji izleyerek, şöyle bir gerekçe dile getirir: "Kopuş'un değil, değiş(tiril)erek dönüştürmenin ve bütün Yasa/Örf etkisi bağlamındaki transformasyonların mevcudiyetini gösterebilmek amacıyla, genetik yaklaşımın gerekli kıldığı bütün evveliyata -belki de okurlarımızın bir kısmını yoracak eskilikten başlayarak- ilk dokuz başlığımızda yer vermiş bulunuyoruz" (s. 162). Birinci leitmotifi, yani "en eskilere kadar gitmeyi" demek ki bu nedenle gerekli bulur yazar.

Hassan'ın sürekli olarak işlediği ikinci leitmotif ise, yani kendi deyiimiyle "Örf-ü Sultanî'nin (Kanun-i Osmanî) *hem töre ve yasak'a dayandığını hem de dayanmadığını* göstermeye çalışması"dır (s. 11). İşte kavim toplumundan gelen ideolojik yapıların, bir İmparatorluğu işletmek için gerekli olan ideolojik yapılara geçiş sorunu bağlamında, Hassan'ın kuramsal yaklaşımı bu 'hem dayandığı-hem de dayanmadığı' sözcüklerinde ifadesini bulur. Hassan, bu geçmişte temelde tek bir şey değişmediğini savunan düz evrimci görüşten de, İslam ideolojisinin "eski"den tümüyle farklı yapıların "kopuş" biçiminde kurulduğunu savunanlardan farklı olarak genetik bir yaklaşımla "sıçrayış" terimini

geliştirmektedir. Hassan, terimini şu pasajda açıklamaktadır: "Türklerin tarihinde, örgüt'ten yönetim'e geçiş, somut tarihte, töre(sellik)'den Yasa(k)'ya geçiş'le mütekabiliyet halindedir. Yasa'nun belirişi ve sıçrayarak devlet ideolojisi formu'na (değiştirilerek-başkalaştırılarak-yeniden üretilerek) dönüştürülmesi, genel olarak *Yönetim*'in oluşması (Khan'lık mekanizmasının 'kendisi için' töre üretimi'ne ve nihayet devlet'e sıçrama momentum'una kadar varan birikimlerin itibari karşılığı) biçiminde kullanılmıştı" (s. 71). Demek ki "sıçrayış" ne düz bir mantıkla işleyen bir düz 'evrim', ne de "eski"yi geçmişte bırakan bir 'kopuş'tur.

Temelde pek bir şeyin değişmediğini düşünen evrimsel yaklaşıma Hassan (hâlis) "Örf'cü yaklaşım" adını verir (s. 43). Bu yaklaşıma göre, "öncelikle, Yasa ile Örf-ü Sultanî arasında belirgin bir geçiş bile, hanidiyse, yok'tur; niteliksel bir sıçrayış söz konusu değildir, ve haddizatında, Yasa (somut olarak eski Türk töresi ve onu izleyerek Moğol ve giderek Türk 'alemi'ne 'Temel Normatif Düzenleme/ Anayasa' olan Çingiz Yasası) bir Devlet sebebi ve tezahürüdür. Örf'cü yaklaşım, bu düz evrimci gelişimden başka, bu özelliğiyle bütünleşen bir biçimde, ikinci olarak, Türk devletlerinde Şeriat'a 'fırsat vermemiş'tir" (s. 44).

Öte yandan, "şeriat'ın belirleyici bir rol oynadığını savunan "kopuş" yaklaşımından söz etmekte Hassan: "Osmanlı hukukunu (ve önceki 'İslamî Devlet'lerin hukukunu) Şeriat perspektifine uygun kavramlaştırmalarla, ve Şeriat dışına çıkmamışlığı ispat yükümlülüğüyle ele alanlar"dı bu tarihçiler (s. 172).

Yasa(k)'tan Örf'e geçiş bağlamında, belli başlı bütün Osmanlı tarihçilerini eleştirel bir biçimde ele alan Hassan, onları işte bu iki çizgiye göre yer aldıkları konumlarıyla değerlendirmektedir. Bu bakış açısı, gerçekten de ilginç sonuçlar vermektedir: "Bu bakımdan, devletin müesseselerindeki kesintisizliğin gerçekliğini savunan Köprülü'nün bu temeldeki payı ile yine Köprülü'nün 'devletin umumî müesseselerinde hiçbir esaslı değişme olmamışlığına ilişkin (bizce çok hatalı) görüşü, birbirinden ayrı düzenlemelerde irdelenmelidir" (s. 162).

Halil İnalçık'ın da yer aldığı çizgiye ise, ayrı bir ad verir; bu çizgi, Hassan'ın deyimiyle "ikilemci yaklaşım"dır. Bu yaklaşımın önemi, onun Halil İnalçık varyantının ayrıca "hâkim" tarih anlayışını meydana getirmesinden ileri gelir. Şöyle özetliyor Hassan "ikilemci" görüşün bu varyantını: "... ilk(s)el bir beylik'in, Şeriat şıngalıyla devlet ve hukuk yapısına eriştiğini izaha girişmek, ve bu girişim içerisinde, hâliyle ve tabiatıyla, Örf-ü Sulnatî geleneğine de yer vermek; ve yine muhakkak surette bu 'ikilem' içerisinde hareket ederek, Osmanlı doğuşunun en az Klasik Dönem sonlarına kadar bu metodolojik açılımı uygulamak, sonuçta, ya 'söz konusu ikilem hep devam etti'ciliğe ya da 'hemen baştan beri veya bir müddet sonra Şeriat asıl oldu, hukuk ve ideolojisi de esas olarak Şeriat egemendi'ciliğe dönüşür (Bu yaklaşıma da 'ikilemci yaklaşım' adını verelim). ... Zira, bu yaklaşımın ilk varyantı, ikilemciliği sürdüren kolu, bugün ve (dün) tarihçiliğe egemen olan koldur ve hangi iktisadî temel üzerinde

gelişmiş olursa olsun, Osmanlı Devleti'ndeki Örf-Şeriat mücadelesinin hukukî yansımalarının Osmanlı üstyapısını meydana getirdiğini ifade eder. (Tabiatıyla 'üstyapı' terimini pek çok hâlde telâffuz etmeye gerek ve gereksinim duymaksızın). ... Şeriat'a ancak ikincil bir önem atfeden ve örf'ü ön planda tutan kol'u ... bizce, eski birikimlerin sentezini yapmış olmakla en yetkin temsilcisi Halil İnalçık'tır" (s. 44).

Hassan'ın kitabında bütün başlıca Osmanlı tarihçileri işte yazarın genetik "sıçrayış" yaklaşımının yaratmış olduğu bakış açısıyla ele alınmakta ve konuşlandırılmaktadır.

Bitirirken, şunu ekleyelim: Hassan'ın kitabı, bu tanıtım yazımız kadar yalınkat (biraz sıkıcı) değildir! Ama kitabı okuyanlar, belki zaman zaman, yahu bu nasıldı diyerek bize geri dönebilir. Tanıtımımızın amacı da buydu. Bu konuda bir ipucu vermek gerekirse, kitabın son cümlesini aktarmak yerinde olacaktır:" ... alışılmış anlamda bir sonuç'a gerek kalmadığı kanısındayız. Devrevî/dönüşsel 'teori'lere merakımıza verilsin; netîce-i kelâm hususunda ısrarkâr olunuyorsa, akla, 'Sunuş'un bir kez daha okunması önerisi geliyor" (s. 243).

Yrd. Doç. Dr. Nihat Ülner, H.Ü. Edebiyat Fakültesi
Hüseyin Baytürk, Ekonomist